

Wynagrodzenie pracy w towarowych gospodarstwach rolnych makroregionu Małopolska i Pogórze

Remuneration for labour on agricultural commodity farms in the Małopolska and Pogórze macroregion

Tomasz Wojewodziec¹, Magdalena Jezowit-Jurek², Piotr Rachwał¹

¹ Uniwersytet Rolniczy w Krakowie, ² Agencja Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa, BP w Łańcucie

Streszczenie. Możliwość wypracowania dochodów stanowi niezbędny warunek kontynuacji działalności rolniczej przez właścicieli gospodarstw rolnych. Głównym celem badań było ustalenie, jak w latach 2004–2012 kształtowały się wynagrodzenia pracy obcej oraz pracy własnej w towarowych gospodarstwach rolnych o małym potencjale ekonomicznym. Stanowiło to element rozważań nad efektywnością wykorzystania zasobów siły roboczej w tych podmiotach. Wysokość dochodu generowanego przez gospodarstwa rolnicze wykazywała w badanym okresie trend wzrostowy; wynagrodzenie pracy własnej rolników i ich rodzin ulegało jednak wyraźnym wahaniom. Fakt, że w małych gospodarstwach rolnych wartość dochodu z gospodarstwa przypadająca na jednostkę pracy własnej była niższa niż wynagrodzenie płacone za jednostkę pracy obcej, jest zdecydowanie negatywnym zjawiskiem, gdyż podważa ekonomiczną zasadność kontynuacji tej działalności.

Słowa kluczowe: gospodarstwo rolne • małe gospodarstwo rolne • praca • dochód rolniczy • wynagrodzenie

Abstract. The possibility of earning an income is a necessary condition for continuing agricultural activities by farm owners. The main goal of this study was to examine the changes that occurred in the years 2004–2012 in remunerations for hired labour and own labour on agricultural commodity farms with little economic potential, which constituted a part of a research into the effectiveness of the use of labour resources in such entities. The level of income generated by farms showed a growing trend in the period under analysis; the remuneration for own labour of farmers and their families, however, exhibited marked fluctuations. The fact that the value of farm income per unit of own labour was on small farms lower than the remuneration paid per unit of hired labour should be viewed as a definitely negative phenomenon because this would challenge the economic soundness of continuing such an activity.

Key words: agricultural farm • small farm • labour • farm income • remuneration

Wstęp

Mimo zwiększania się liczby ludności świata oraz zapotrzebowania na surowce pochodzenia rolniczego, w krajach Europy Środkowo-Wschodniej rolnictwo bardzo często uważane jest za branżę schyłkową. Wynika to głównie ze sposobu patrzenia na rolnictwo przez pryzmat barier napotykaných w restrukturyzacji sektora rolnego. Jednocześnie wzrasta świadomość naturalnych konsekwencji procesów gospodarczych, takich jak:

- zmniejszanie się udziału rolnictwa w wartości produktów spożywczych trafiających na stoły konsumentów,
- zmiany geograficznego rozmieszczenia produkcji rolnej, w tym spadek udziału w światowych rynkach rolnych produkcji wytwarzanej w Europie,
- zmniejszanie się udziału rolnictwa w zatrudnieniu i wartości wytwarzanego produktu krajowego brutto,
- depopulacja obszarów wiejskich.

Potrzebę uzasadnienia utrzymania produkcji rolniczej w Europie, a w szczególności wsparcia gospodarstw rolnych w krajach Unii Europejskiej, argumentuje się szerokim wachlarzem funkcji o charakterze komercyjnym i pozakomercyjnym¹ pełnionych przez podmioty rodzinne prowadzące działalność rolniczą. Transfer środków publicznych pochodzących głównie z budżetu Unii Europejskiej zmierza do polepszenia sytuacji dochodowej rodzin rolniczych przy zachowaniu potencjału przyrodniczego, społecznego i kulturowego obszarów wiejskich. Trudno jednak oczekiwać, aby zadania te zostały zrealizowane, jeżeli praca rolnika nie będzie godziwie wynagradzana. Możliwość wypracowywania dochodów stanowi niezbędny warunek kontynuacji działalności rolniczej przez właścicieli gospodarstw rolnych.

Głównym celem opracowania była analiza zmian dochodowości pracy własnej i obcej w towarowych gospodarstwach rolnych o małym potencjale ekonomicznym, co stanowiło element rozważań nad efektywnością wykorzystania zasobów siły roboczej w tych podmiotach.

Materiał i metody

Dochód z gospodarstwa rolnego jest podstawową kategorią oceny efektywności gospodarowania w indywidualnych gospodarstwach rolnych. Stanowi łączne wynagrodzenie wszystkich czynników produkcji wykorzystanych w działalności rolniczej. Wynagrodzenie za pracę wykonywaną w gospodarstwie rolniczym przez właściciela i członków jego rodziny (i za zarządzanie gospodarstwem) ma zatem charakter umowny i zależy nie tylko od wyniku ekonomicznego gospodarstwa, ale również od przyjętego sposobu wyceny wynagrodzenia pozostałych czynników produkcji².

¹ Więcej na temat funkcji rolnictwa można przeczytać m.in. w opracowaniach takich autorów, jak Baum i Śleszyński (2009) oraz Wilkin (2009).

² W literaturze spotyka się również wzmianki o podejściu opartym na tzw. dochodzie z zarządzania (Ziętara 2012). Jest on rozumiany jako dochód z rodzinnego gospodarstwa rolnego pomniejszony o koszty użycia własnych czynników produkcji: pracy, ziemi i kapitału.

Do opisu dochodowości pracy i jej wynagrodzenia w towarowych gospodarstwach rolnych wykorzystano następujące miary:

- dochodowość pracy w gospodarstwie rolnym,
- wynagrodzenie pracy obcej,
- dochodowość pracy własnej,
- wynagrodzenie pracy własnej.

Dochodowość pracy w gospodarstwie rolnym jest wskaźnikiem, który przypisuje cały dochód z gospodarstwa czynnikowi pracy wykorzystywanemu w gospodarstwie. W wielu opracowaniach zapomina się jednak, że w obliczeniach należy uwzględnić wynagrodzenie za pracę wypłacone pracownikom najemnym. Pominięcie wynagrodzenia pracy obcej może prowadzić do dużego zniekształcenia wyników analizy, polegającego na zaniżeniu efektów pracy w gospodarstwach korzystających w większym zakresie z pracy najemnej. Wynika to stąd, że kategoria „dochód z gospodarstwa rolnego” została wcześniej oczyszczona z kosztów pracy obcej³. Konieczność dodania do dochodu z gospodarstwa rolnego wynagrodzenia pracy obcej wiąże się z tym, że punkt odniesienia dla wypracowywanego dochodu stanowią nakłady pracy ogółem w gospodarstwie (wyrażone w AWU⁴ lub godzinach), a nie tylko nakłady pracy nieopłaconej (pracy rolnika i jego rodziny, traktowanej jako praca własna – FWU⁵). Taka konstrukcja wskaźnika zrównuje dochodowość pracy własnej i pracy obcej. Omawiany wskaźnik można opisać wzorem:

$$D_p = \frac{SE420 + SE370}{SE010} \quad (1)$$

gdzie:

- D_p – dochodowość pracy (zł/AWU),
- E420 – dochód z gospodarstwa rolnego (zł),
- SE370 – wynagrodzenie pracy obcej (zł),
- SE010 – nakłady pracy ogółem (AWU).

Wynagrodzenie pracy obcej to wskaźnik pokazujący, jaką stawkę należało średnio zapłacić za 1 roboczogodzinę pracy w gospodarstwie osobom pobierającym wynagrodzenie z tego tytułu. Wyraża go wzór:

$$W_{po} = \frac{SE370}{SE021} \quad (2)$$

³ Schemat obliczania dochodu z gospodarstwa rolnego według FADN można znaleźć w opracowaniu: FADN (2006). Według metodyki FADN, wynagrodzenie pracy obcej stanowi składnik kosztów, podczas gdy wynagrodzenie pracy własnej zawiera się w dochodzie z gospodarstwa rolnego.

⁴ AWU (Annual Work Unit) – roczna jednostka pracy, równa 2200 h.

⁵ FWU (Family Work Unit) – roczna jednostka pracy rodziny, tj. pracy nieopłaconej, równa 2200 h.

gdzie:

- W_{po} – wynagrodzenie pracy obcej, godzinowe (zł/h),
- SE370 – wynagrodzenie pracy obcej (zł),
- SE021 – nakłady pracy obcej (h).

Dochodowość pracy własnej to wskaźnik przypisujący cały dochód z gospodarstwa rolnego zaangażowaniu rolnika i jego rodziny, a pomijający wynagrodzenie ziemi i kapitału. Jest przedstawiony za pomocą wzoru:

$$D_{pw} = \frac{SE420}{SE016} \quad (3)$$

gdzie:

- D_{pw} – dochodowość pracy własnej (zł/h),
- SE420 – dochód z gospodarstwa rolnego (zł),
- SE016 – nakłady pracy własnej (h).

Wynagrodzenie pracy własnej jest wskaźnikiem obrazującym, w jakiej wysokości byłaby wynagradzana praca własna rolnika i jego rodziny, gdyby w pierwszej kolejności został wynagrodzony kapitał własny zaangażowany w działalność rolniczą:

$$W_{pw} = \frac{SE420 - O_{kw}}{SE016} \quad (4)$$

gdzie:

- W_{pw} – wynagrodzenie pracy własnej, godzinowe (zł/h),
- SE420 – dochód z gospodarstwa rolnego (zł),
- SE016 – nakłady pracy własnej (h),
- O_{kw} – oprocentowanie kapitału własnego (= koszt alternatywny kapitału własnego).

Wzorując się na wcześniejszych pracach (Bieniasz i in. 2010, Satoła i Wojewodziec 2011), w kalkulacji kosztu kapitału własnego zastosowano stopy zwrotu 52-tygodniowych bonów skarbowych, publikowane corocznie w Biuletynach Informacyjnych Narodowego Banku Polskiego.

Materiał źródłowy do analiz stanowiły dane rachunkowe z gospodarstw towarowych, gromadzone na potrzeby FADN (Farm Accountancy Data Network). Dane FADN stanowią obecnie najlepsze źródło informacji o produkcji i wynikach ekonomicznych gospodarstw towarowych w Polsce i Unii Europejskiej. Z punktu widzenia prowadzonych badań, za mankament tego źródła informacji należy uznać ograniczenie pola obserwacji do gospodarstw towarowych i pominięcie podmiotów o ograniczonych kontaktach z rynkiem i niewielkiej skali produkcji, a właśnie takie podmioty stanowią dużą część populacji gospodarstw w makroregionie Małopolska i Pogórze⁶.

⁶ Makroregion Małopolska i Pogórze (FADN 800) tworzą województwa: małopolskie, podkarpackie, śląskie i świętokrzyskie.

W publikacjach Polskiego FADN podawany jest różny skład poszczególnych grup gospodarstw (zachowujący jednak reprezentatywność) z powodu wypadania z systemu i włączania do niego kolejnych podmiotów, co utrudnia proces wnioskowania. Ze względu na dynamiczny charakter prowadzonych analiz wyselekcjonowano gospodarstwa prowadzące rachunkowość rolną dla FADN nieprzerwanie w latach 2004–2012. Dzięki takiemu podejściu metodycznemu w każdym roku analizy obserwacji podlegała ta sama grupa gospodarstw.

Zasady udostępniania danych FADN uniemożliwiają publikowanie wyników analizy dotyczącej pojedynczych gospodarstw rolnych, dlatego niezbędna była agregacja danych do grup o liczebności powyżej 14 obiektów. Wydzielono następujące agregaty:

- Polska ogółem (4846 gospodarstw),
- Małopolska i Pogórze ogółem (510 gospodarstw),
- małe gospodarstwa rolne makroregionu Małopolska i Pogórze (192 gospodarstwa).

W literaturze przedmiotu spotyka się wiele kryteriów wyodrębniania małych gospodarstw rolnych. Do najczęściej wykorzystywanych kryteriów definiowania małych (i drobnych) gospodarstw rolnych należą: powierzchnia, potencjał ekonomiczny (wielkość ekonomiczna), wielkość produkcji całkowitej lub wartość produkcji towarowej (m.in. Perepeczko 2012, Zegar 2012, Czyżewski i Stępień 2013, Dzun 2013, Musiał i Drygas 2013). W niniejszym opracowaniu do wydzielenia małych gospodarstw rolnych przyjęto jednocześnie dwa kryteria:

- powierzchnię gruntów własnych w 2004 r. wynoszącą ≤ 10 ha,
- wielkość ekonomiczną w 2004 r. wynoszącą ≤ 8 ESU.

Dzięki jednoczesnemu przyjęciu dwóch kryteriów można było wykluczyć z dalszych analiz podmioty o małych zasobach ziemi prowadzące wysoko intensywny chów drobiu lub trzody chlewnej (ferm) oraz gospodarstwa o dużej powierzchni i ekstensywnej produkcji. Przyjęte procedury pozwoliły ponadto na wyróżnienie w obrębie zbioru małych gospodarstw rolnych makroregionu Małopolska i Pogórze (MGR MiP) trzech grup, które na początku i na końcu okresu analizy miały taki sam typ rolniczy oraz spełniały kryterium liczebności (minimum 15 obiektów)⁷:

- typ E – uprawy trwałe: 22 obiekty,
- typ F – bydło mleczne: 20 obiektów,
- typ I – uprawy i zwierzęta różne, określane również jako typ mieszany: 50 obiektów.

Czynniki zewnętrzne w działalności towarowych gospodarstw rolnych

Wielkość i struktura zasobów czynników produkcji, jakimi dysponują właściciele gospodarstw rolniczych, determinują w dużej mierze możliwości rozwojowe rolnictwa [Poczta 2003, Sroka i Dacko 2010]. Znaczącą rolę w kreowaniu procesów restrukturyzacji

⁷ Pozostałe typy rolnicze nie spełniły przyjętego kryterium liczebności.

i rozwoju rolnictwa odgrywają cechy szczególne ziemi, tj. niepomnażalność i nieprzemieszczalność. Powoduje to, że dla poprawy funkcjonowania gospodarstw potencjalnie rozwojowych niezbędny jest transfer ziemi z podmiotów, które ograniczają swoją działalność lub są w trakcie likwidacji. W warunkach Polski, a szczególnie Małopolski i Pogórza, średnia powierzchnia gospodarstwa rolnego zwiększa się w wyniku nabywania ziemi uwalnianej z podmiotów o charakterze socjalnym i samozaopatrzeniowym, których dalsze funkcjonowanie traci uzasadnienie ekonomiczne. W okresie badań średnia powierzchnia gospodarstw towarowych stanowiących przedmiot przeprowadzonej analizy zwiększyła się w skali kraju o 17,6%, a w makroregionie FADN 800 nawet o 27,6% (tab. 1). Szybsze tempo wzrostu zasobów ziemi w gospodarstwach towarowych Polski Południowo-Wschodniej nie było w stanie zniwelować znacznych, historycznie uwarunkowanych różnic w tym zakresie. Zwiększenie się powierzchni gospodarstw oraz towarzyszący mu na ogół wzrost skali produkcji powodują wzrost zapotrzebowania na pracę, jednak ma on charakter mniej niż proporcjonalny, dzięki czemu poprawia się wydajność pracy.

Tabela 1. Wyposażenie gospodarstw towarowych w czynniki produkcji
Table 1. Production factors on commodity farms

Wyszczególnienie Item	Zasoby ziemi (ha UR/gosp.) Land resources (ha AL/farm)		Nakłady pracy (AWU/gosp.) Labour outlays (AWU/farm)		Średnia wartość kapitału gospodarczego (tys. zł) Average value of economic capital (PLNk)	
	2004	2012	2004	2012	2004	2012
	Polska ogółem / Poland in total	30,7	36,1	2,0	2,1	407,1
Małopolska i Pogórze (MiP) Małopolska and Pogórze (M&P)	22,5	28,7	2,0	2,2	398,4	567,0
Małe gospodarstwa rolne (MGR MiP) Small farms (SF M&P)	9,1	11,2	1,6	1,8	224,0	235,5
MGR MiP, typ E (uprawy trwałe) SF M&P, type E (permanent crops)	5,7	6,7	1,7	1,9	356,0	366,2
MGR MiP, typ F (bydło mleczne) SF M&P, type F (dairy cattle)	9,9	12,1	1,7	1,9	174,4	244,8
MGR MiP, typ I (mieszane) SF M&P, type I (mixed)	9,2	10,3	1,6	1,6	173,8	169,5

Źródło: Obliczenia własne na podstawie danych FADN dla gospodarstw indywidualnych prowadzących rachunkowość rolną nieprzerwanie w latach 2004–2012

Source: Authors' calculations based on the FADN data for private farms continuously engaged in agricultural accountancy in the years 2004–2012

Ze względu na niechęć właścicieli ziemi rolniczej do jej odsprzedaży oraz z uwagi na szybki wzrost cen gruntów rolnych coraz większego znaczenia nabiera instytucja dzierżawy. W 2012 r. udział gruntów dodzierżawionych w powierzchni ziemi użytkowanej przez gospodarstwa towarowe stanowił 30,6% w Polsce i 47,7% w badanych gospodarstwach towarowych makroregionu Małopolska i Pogórze (tab. 2). Zapotrzebowanie na czynniki produkcji jest w znacznym zakresie determinowane charakterem prowadzonej produkcji – widoczne jest to również w przypadku tzw. małych gospodarstw rolnych, które znacznie się różniły zarówno wskaźnikami opisującymi wielkość wykorzystywanych zasobów ziemi, pracy i kapitału, jak i dynamiką ich zmian. Większe zapotrzebowanie na ziemię wykazywały gospodarstwa prowadzące produkcję zwierzęcą w oparciu o pasze własne (typ F oraz typ I) niż gospodarstwa prowadzące uprawy sadownicze (typ E). Wyższą intensywność wykorzystania ziemi w gospodarstwach ukierunkowanych na uprawy trwałe potwierdza skala zaangażowanych nakładów pracy żywej i uprzedmiotowionej w przeliczeniu na jednostkę powierzchni.

Niekorzystną tendencję zaobserwowano w zakresie zmian zasobów kapitału, jakim dysponowały małe towarowe gospodarstwa rolne. Przeprowadzone analizy wykazały zawężoną reprodukcję kapitału w gospodarstwach o najmniejszym potencjale. W ujęciu realnym, po uwzględnieniu zmiany wartości pieniądza w czasie⁸, średnia wartość kapitału w grupie małych gospodarstw rolnych Małopolski i Pogórze zmniejszyła się o 16,9%, a w przypadku gospodarstw typu mieszanego nawet o 22,9% (tab. 1).

Organizacja produkcji w rodzinnych gospodarstwach rolnych opiera się przede wszystkim na własnych zasobach pracy. Wzrost skali produkcji sprawia jednak, że również ta grupa podmiotów w coraz większym zakresie musi korzystać z pracy najemnej, szczególnie w okresach spiętrzenia prac polowych. Największym udziałem pracy obcej w nakładach pracy ogółem charakteryzowały się gospodarstwa prowadzące produkcję ogrodniczą oraz tzw. uprawy trwałe (tab. 2).

Pogarszające się relacje cen produktów rolnych względem cen środków produkcji oraz presja otoczenia na wzrost konkurencyjności gospodarstw rolniczych wymuszają, szczególnie na podmiotach dążących do przyspieszonego rozwoju, korzystanie z kapitału obcego. Duża grupa gospodarstw potencjalnie rozwojowych podejmuje ryzyko finansowania swojego rozwoju kredytem bankowym, aby wykorzystać możliwości dostępu do środków publicznych kierowanych na wsparcie rolnictwa m.in. w ramach Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich. Udział kapitału obcego w ogólnych aktywach badanych gospodarstw zwiększał się w przypadku niemal wszystkich grup gospodarstw towarowych, z wyjątkiem gospodarstw typu I – mieszanego (uprawy i zwierzęta różne) – gdzie wystąpiła tendencja przeciwna (tab. 2).

---

⁸ Wskaźnik wzrostu cen towarów i usług konsumpcyjnych dla okresu 2004–2012, obliczony na podstawie danych GUS (www.stat.gov.pl), wyniósł 126,5.

Tabela 2. Nakłady zewnętrznych czynników produkcji w gospodarstwach towarowych
Table 2. Outlays of external production factors on commodity farms

Wyszczególnienie Item	Grunty dodzierżawione (% UR ogółem) Leased land (% of total AL)		Praca obca (% pracy ogółem) Hired labour (% of total labour)		Kapitał obcy (% aktywów ogółem) Third-party capital (% of total assets)	
	2004	2012	2004	2012	2004	2012
Polska ogółem Poland in total	30,0	30,6	14,0	15,2	12,2	13,8
Małopolska i Pogórze (MiP) Małopolska and Pogórze (M&P)	43,8	47,7	16,2	19,1	10,6	11,8
Małe gospodarstwa rolne (MGR MiP) Small farms (SF M&P)	34,5	40,5	7,1	10,1	4,3	6,0
MGR MiP, typ E (uprawy trwałe) SF M&P, type E (permanent crops)	2,3	3,9	25,0	25,7	5,4	12,2
MGR MiP, typ F (bydło mleczne) SF M&P, type F (dairy cattle)	35,7	42,5	0,8	2,7	4,1	6,6
MGR MiP, typ I (mieszane) SF M&P, type I (mixed)	33,5	38,8	0,5	0,8	2,8	1,4

Źródło: Obliczenia własne na podstawie danych FADN dla gospodarstw indywidualnych prowadzących rachunkowość rolną nieprzerwanie w latach 2004–2012

Source: Authors' calculations based on the FADN data for private farms continuously engaged in agricultural accountancy in the years 2004–2012

Dochód z gospodarstwa rolnego jako kategoria ekonomiczna

Dochód rolniczy lub dochód z gospodarstwa rolnego to podstawowe kategorie wykorzystywane w analizie wyników ekonomicznych podmiotów o charakterze rodzinnym prowadzących działalność rolniczą. Dochód ten stanowi sumę wynagrodzeń za zaangażowane w działalność operacyjną gospodarstwa zasoby ziemi własnej (renta grunтова), kapitału własnego (odsetki), pracę (wykonawczą i koncepcyjną – zarządzanie) rodziny rolniczej oraz ponoszone ryzyko gospodarcze:

$$D_{GR} = W_z + W_{kw} + W_{pw} + R \quad (5)$$

gdzie:

- D_{GR} – dochód z gospodarstwa rolnego,
- W_z – wynagrodzenie ziemi (renta gruntowa),
- W_{kw} – wynagrodzenie zaangażowanego kapitału własnego (odsetki),
- W_{pw} – wynagrodzenie za pracę własną rolnika i jego rodziny,
- R – opłata za poniesione ryzyko gospodarcze.

W ujęciu rachunkowym dochód z gospodarstwa rolnego stanowi różnicę między wartością produkcji ogółem w gospodarstwie a kosztami zużycia pośredniego i kosztami czynników zewnętrznych, skorygowaną o wartość amortyzacji oraz salda transferów (podatki i subwencje).

Wysokość dochodu z gospodarstwa rolnego bardzo często wykorzystuje się w analizach porównawczych. Właściciela gospodarstwa rolnego interesuje przede wszystkim sumaryczny efekt jego zaangażowania w działalność rolniczą i to on wpływa na decyzje odnośnie do kontynuacji lub zaniechania prowadzonej działalności. W porównaniach między gospodarstwami lub grupami gospodarstw częściej wykorzystywane są wskaźniki o charakterze względnym, obrazujące relację dochodu z gospodarstwa rolnego do powierzchni ziemi rolniczej lub nakładów pracy własnej.

Przeprowadzone analizy potwierdzają wzrost dochodów właścicieli towarowych gospodarstw rolnych po przystąpieniu Polski do Unii Europejskiej. W latach 2004–2012 nastąpiło podwojenie średniej wysokości dochodu z gospodarstwa rolnego w badanej populacji podmiotów towarowych (tab. 3). Przyczyniły się do tego: wzrost skali produkcji, wzrost cen artykułów rolnych oraz wprowadzenie płatności obszarowych. Mimo to w 22,9% badanych gospodarstw dochód uzyskany w 2012 r. był niższy niż dochód w 2004 r., co świadczy o bardzo dużym zróżnicowaniu populacji gospodarstw rolniczych w Polsce. W ujęciu realnym⁹ wysokość dochodu z gospodarstwa rolnego zwiększyła się odpowiednio o 54,1% dla agregatu Polska ogółem i 78,1% dla grupy gospodarstw z makroregionu FADN 800.

Wysokość dochodu uzyskiwanego przez małe gospodarstwa rolne była znacznie niższa niż w przypadku podmiotów o większym potencjale ekonomicznym (tab. 3). Gdy uwzględniono wielkość wykorzystywanych zasobów ziemi, dysproporcje te okazały się znacznie mniejsze. Prezentowane wskaźniki dochodowości ziemi wskazują nawet na efektywniejsze wykorzystywanie ziemi przez gospodarstwa prowadzące działalność na obszarach o rozdrobnionej strukturze agrarnej. Bardzo szybko wzrastała dochodowość ziemi w jednostkach prowadzących uprawy trwałe – wartość tego wskaźnika zwiększyła się o 152,0%, co w ujęciu realnym odpowiadało wzrostowi o 99,2%. Spośród omawianych grup gospodarstw najniższą dochodowość ziemi oraz dochodowość pracy w 2012 r., jak również najslabszą dynamikę wzrostu wykazywały gospodarstwa wielokierunkowe. W omawianym okresie wyraźnie wzrosła dochodowość pracy w towarowych gospodarstwach rolniczych. W grupie małych gospodarstw rolnych ukierunkowanych na produkcję mleka realny wzrost wyniósł blisko 85,6%, podczas gdy w grupie gospodarstw typu mieszanego (uprawy i zwierzęta różne) – tylko 33,7%.

⁹ Po skorygowaniu o wartość wskaźnika wzrostu cen dóbr konsumpcyjnych.

Tabela 3. Dochody i dochodowość gospodarstw towarowych
Table 3. Income and profitability of commodity farms

Wyszczególnienie Item	Dochód z gospodarstwa* (tys. zł) Farm income* (PLNk)		Dochodowość ziemi** (tys. zł/ha UR) Land profitability** (PLNk/ha AL)		Dochodowość pracy*** (tys. zł/AWU) Labour profitability*** (PLNk/AWU)	
	2004	2012	2004	2012	2004	2012
	Polska ogółem / Poland in total	57,4	111,9	1,9	3,1	30,0
Małopolska i Pogórze (MiP) Małopolska and Pogórze (M&P)	44,7	100,7	2,0	3,5	23,9	50,2
Małe gospodarstwa rolne (MGR MiP) Small farms (SF M&P)	14,6	32,8	1,6	2,9	9,6	20,5
MGR MiP, typ E (uprawy trwałe) SF M&P, type E (permanent crops)	14,4	41,0	2,5	6,3	11,2	26,3
MGR MiP, typ F (bydło mleczne) SF M&P, type F (dairy cattle)	19,2	41,9	1,9	3,5	11,1	23,0
MGR MiP, typ I (mieszane) SF M&P, type I (mixed)	12,5	21,2	1,4	2,0	8,1	13,7

* SE420

** SE420 : SE025 (gdzie: SE420 – dochód z gospodarstwa rolnego, SE025 – powierzchnia UR ogółem)

SE420 : SE025 (where: SE420 – farm income, SE025 – total AL area)

*** (SE420 + SE370) : SE010 (gdzie: SE420 – jw., SE370 – wynagrodzenie pracy obcej, SE010 – nakłady pracy ogółem)

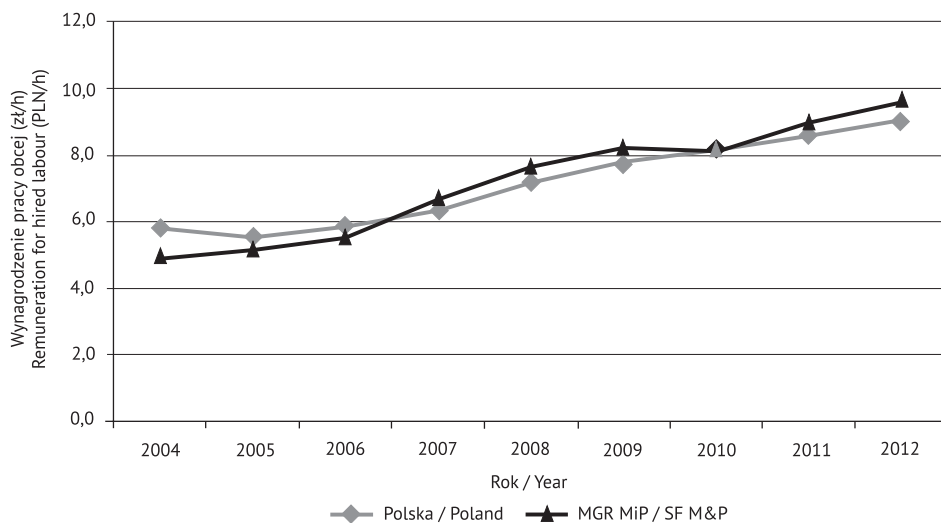
(SE420 + SE370) : SE010 (where: SE420 – as above, SE370 – remuneration for hired labour, SE010 – total labour outlays)

Źródło: Obliczenia własne na podstawie danych FADN dla gospodarstw indywidualnych prowadzących rachunkowość rolną nieprzerwanie w latach 2004–2012

Source: Authors' calculations based on the FADN data for private farms continuously engaged in agricultural accountancy in the years 2004–2012

Koszty pracy obcej a dochodowość pracy własnej

Wzrost poziomu życia, a w szczególności wzrost oczekiwań w tym zakresie, kreuje wysoką presję na wzrost wynagrodzeń za pracę. Gospodarstwa rolnicze w relatywnie niewielkim zakresie korzystają z pracy obcej. W 2012 r. średni udział kosztów wynagrodzeń za pracę w kosztach funkcjonowania tych jednostek wyniósł ok. 2,8% (Polska ogółem), blisko dwukrotnie wyższy (5,8%) był natomiast w małych gospodarstwach rolnych makroregionu Małopolska i Pogórze. Jednocześnie, podobnie jak w innych działach gospodarki, systematycznie wzrastały stawki wynagrodzeń (ryc. 1).

Ryc. 1. Wynagrodzenie pracy obcej w towarowych gospodarstwach rolnych; MiP – makroregion Małopolska i Pogórze, MGR – małe gospodarstwa rolne

Fig. 1. Remuneration for hired labour on commodity farms; M&P – macroregion Małopolska and Pogórze, SF – small farms

Źródło: Obliczenia własne na podstawie danych FADN dla gospodarstw indywidualnych prowadzących rachunkowość rolną nieprzerwanie w latach 2004–2012

Source: Authors' calculations based on the FADN data for private farms continuously engaged in agricultural accountancy in the years 2004–2012

Równanie opisujące linię trendu wzrostowego wynagrodzeń w badanej populacji podmiotów rolnych przybrało postać $y = 0,469x + 4,7993$. Wysoka wartość współczynnika determinacji ($R^2 = 0,9571$) świadczy o relatywnie niewielkim wpływie wahań dochodów gospodarstw rolniczych na wypłacane pracownikom najemnym stawki wynagrodzeń. Praca w małych gospodarstwach rolnych wyceniana była na podobnym poziomie, jednak w przypadku tej grupy tempo zmian wynagrodzeń było nieco szybsze ($y = 0,6169x + 4,1317$; $R^2 = 0,9722$). Analiza dynamiczna wykazała realny wzrost godzinowych stawek za pracę w latach 2004–2012 – wyniósł on 39,9% w kraju ogółem i 54,9% w populacji MGR MiP. Stawki wypłacane za pracę obcą w małych gospodarstwach rolnych makroregionu Małopolska i Pogórze w 2012 r. zbliżyły się do poziomu 10 zł/h.

Dochodowość pracy własnej zależy od wyników osiągniętych przez gospodarstwo, w związku z czym podlega okresowym wahaniom, a w przypadku gospodarstw najsłabszych może przyjmować ujemne wartości (tab. 4). Dodatkowo właściciele gospodarstw rolniczych, podobnie jak przedsiębiorcy, stoją przed dylematem: zwiększać bieżącą konsumpcję czy inwestować, kreując w ten sposób wzrost dochodów w przyszłości. Należy bowiem pamiętać, że dochód gospodarstwa rolnego to nie tylko łączne wynagrodzenie czynników wykorzystywanych w procesie produkcji, ale również pula środków, która po dodaniu funduszu amortyzacyjnego może być przeznaczona na potrzeby gospodarstwa domowego lub na zachowanie i rozwój potencjału gospodarstwa, co ma istotny wpływ na sytuację dochodową gospodarstwa w przyszłości.

Tabela 4. Wynagrodzenie pracy w gospodarstwach towarowych (zł/h)
Table 4. Remuneration for labour on commodity farms (PLN/h)

Wyszczególnienie Item	Wynagrodzenie pracy obcej* Remuneration for hired labour*		Dochodowość pracy własnej** Own labour profitability**		Wynagrodzenie pracy własnej*** Remuneration for own labour***	
	2004	2012	2004	2012	2004	2012
Polska ogółem / Poland in total	5,2	9,2	15,0	27,8	7,6	20,6
Małopolska i Pogórze (MiP) Małopolska and Pogórze (M&P)	5,8	9,0	11,9	24,9	4,6	18,2
Małe gospodarstwa rolne (MGR MiP) Small farms (SF M&P)	4,9	9,6	4,3	9,1	-0,4	5,8
MGR MiP, typ E (uprawy trwałe) SF M&P, type E (permanent crops)	5,3	10,1	5,0	10,0	-3,6	4,7
MGR MiP, typ F (bydło mleczne) SF M&P, type F (dairy cattle)	4,0	9,8	5,1	9,1	1,6	6,2
MGR MiP, typ I (mieszane) SF M&P, type I (mixed)	7,4	9,9	3,7	7,9	-0,1	5,1

* SE370 : SE021 (gdzie: SE370 – wynagrodzenie pracy obcej, SE021 – nakłady pracy obcej)

SE370 : SE021 (where: SE370 – remuneration for hired labour, SE021 – outlays of hired labour)

** SE420 : SE016 (gdzie: SE420 – dochód z gospodarstwa rolnego, SE016 – nakłady pracy własnej)
SE420 : SE016 (where: SE420 – farm income, SE016 – outlays of own labour)

*** $(SE420 - O_{kw}) : SE016$ (gdzie: SE420 i SE016 – jw., O_{kw} – umowne oprocentowanie kapitału własnego)
 $(SE420 - O_{kw}) : SE016$ (where: SE420 and SE016 – as above, O_{kw} – accepted rate of interest on equity)

Źródło: Obliczenia własne na podstawie danych FADN dla gospodarstw indywidualnych prowadzących rachunkowość rolną nieprzerwanie w latach 2004–2012

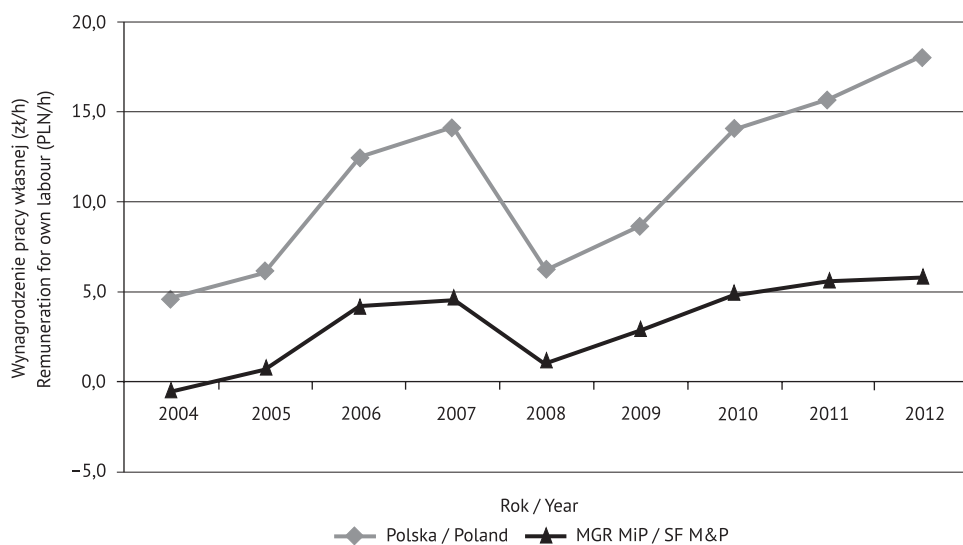
Source: Authors' calculations based on the FADN data for private farms continuously engaged in agricultural accountancy in the years 2004–2012

Po 2004 r. zwiększała się dochodowość pracy własnej zarówno w całej analizowanej populacji gospodarstw towarowych, jak i w podmiotach Polski Południowo-Wschodniej. Wzrost tego wskaźnika w ujęciu realnym wyniósł 46,5% (Polska ogółem), a średnio w grupie gospodarstw makroregionu Małopolska i Pogórze – nawet 65,4%. Dla wielu gospodarstw mały potencjał ekonomiczny nie tylko stanowi barierę w uzyskiwaniu wysokich dochodów z prowadzonej działalności, ale także determinuje wysokość wskaźników opisujących wynagrodzenie za jednostkę pracy. Dochodowość jednostki pracy w małych gospodarstwach rolnych tak w 2004 r., jak i w 2012 r. kształtowała się na poziomie ok. 1/3 wysokości tego wskaźnika dla całej badanej populacji gospodarstw.

Zaprezentowane dotychczas wyniki analizy przypisywały cały dochód jednemu z czynników produkcji: ziemi (zł/ha) lub pracy (zł/FWU). Dla pełnej oceny i uzyskania

względnej porównywalności wynagrodzenia pracy w gospodarstwie rolnym z wynagrodzeniami w innych działach gospodarki niezbędne jest oczyszczenie kategorii „dochód z gospodarstwa rolnego” z zysku, jaki uzyskałby właściciel gospodarstwa, angażując swój kapitał w sposób alternatywny (patrz rozdział „Materiał i metody”).

Wartość wskaźnika wynagrodzenia pracy własnej dla towarowych gospodarstw rolnych zarówno w Polsce, jak i w makroregionie Małopolska i Pogórze była w 2012 r. znacznie wyższa niż w 2004 r., między tymi latami jednak podlegała okresowym wahanom. Gwałtowny spadek wartości omawianego wskaźnika w latach 2008 i 2009 należy uznać za konsekwencję ogólnoświatowego kryzysu gospodarczego i towarzyszącej mu destabilizacji rynków. Wysokość wynagrodzenia pracy własnej w towarowych gospodarstwach rolnych w Polsce zmniejszyła się do poziomu ok. 6 zł/h, a w małych podmiotach rolnych regionu FADN 800 średnie wynagrodzenie płacy własnej wyniosło zaledwie 1 zł/h (ryc. 2).

Ryc. 2. Wynagrodzenie pracy własnej w gospodarstwach towarowych; MiP – makroregion Małopolska i Pogórze, MGR – małe gospodarstwa rolne

Fig. 2. Remuneration for own labour on commodity farms; M&P – macroregion Małopolska and Pogórze, SF – small farms

Źródło: Obliczenia własne na podstawie danych FADN dla gospodarstw indywidualnych prowadzących rachunkowość rolną nieprzerwanie w latach 2004–2012

Source: Authors' calculations based on the FADN data for private farms continuously engaged in agricultural accountancy in the years 2004–2012

Analiza linii trendów dla wynagrodzenia pracy własnej wyraźnie wskazuje na szybszy wzrost średniego wynagrodzenia pracy własnej liczonego dla całej populacji ($y = 1,3454x + 4,4339$; $R^2 = 0,5764$) niż dla małych gospodarstw rolnych Małopolski i Pogórze ($y = 0,6549x - 0,0349$; $R^2 = 0,5975$). Dodatkowo warto zauważyć, że stawki

wynagrodzenia pracy obcej w małych gospodarstwach rolnych były wyraźnie wyższe niż realizowane stawki wynagrodzenia pracy własnej, co nasuwa pytanie o zasadność korzystania z pracy obcej w tych gospodarstwach.

Podsumowanie

Wysokość dochodu generowanego przez gospodarstwa rolnicze, a co za tym idzie dochodowość pracy własnej i wynagrodzenie pracy własnej w takich gospodarstwach, w ujęciu długookresowym wykazują wyraźny trend wzrostowy. Wartość tych wskaźników podlega jednak okresowym wahaniom, co jest spowodowane m.in. zmiennością cen i warunków klimatycznych. Znacznie większą stabilnością charakteryzuje się trend wzrostowy wynagrodzeń pracy obcej w towarowych gospodarstwach rolnych ($R^2 > 0,95$). Zdecydowanie negatywnie należy ocenić sytuację, w której wartość dochodu z gospodarstwa rolniczego przypadająca na jednostkę pracy własnej jest niższa od wynagrodzenia jednostki pracy obcej, co obserwowano w większości podmiotów zakwalifikowanych do grupy małych gospodarstw rolnych w regionie Małopolski i Pogórza (MGR MiP). Sytuacja taka wyraźnie wskazuje na niepełne opłacenie pracy własnej i brak wynagrodzenia za zaangażowany w działalność rolniczą kapitał.

Przyjęta metodyka szacowania wynagrodzenia kapitału zaangażowanego w działalność rolniczą pozwoliła na skorygowanie wartości dochodu z gospodarstwa rolnego w celu określenia wysokości wynagrodzenia pracy własnej. Przeprowadzone obliczenia wyraźnie potwierdziły wzrost opłacalności pracy we własnym gospodarstwie. Średnia wysokość wynagrodzenia za pracę rolnika i członków jego rodziny zwiększyła w się latach 2004–2012 blisko trzykrotnie, osiągając poziom 20,6 zł/h. W grupie małych towarowych gospodarstw rolnych wskaźnik ten był znacznie niższy i wyniósł 5,8 zł/h. Właściciele dużych gospodarstw rolnych są w stanie poprzez prowadzoną działalność rolniczą wygenerować wynagrodzenie przewyższające średnią płacę netto w gospodarce narodowej. Przyczyniło się do tego niewątpliwie objęcie polskich rolników Wspólną Polityką Rolną UE. O ile w 2004 r. wskaźnik parytetu dochodowego – obliczony dla całej badanej populacji towarowych gospodarstw rolnych jako relacja między wynagrodzeniem pracy własnej w gospodarstwie rolnym (zł/FWU) a średnim wynagrodzeniem netto w gospodarce narodowej¹⁰ – wyniósł 73%, o tyle w 2012 r. relacja ta kształtowała się już jak 1,3 : 1 na korzyść gospodarstw towarowych. Mimo poprawy sytuacji dochodowej małych towarowych gospodarstw rolnych w dalszym ciągu utrzymał się znaczny dysparytet wynagrodzeń za jednostkę pracy na własny rachunek w odniesieniu do średniego wynagrodzenia w Polsce (ok. 37% w 2012 r.). Dla tej grupy gospodarstw wynagrodzenie pracy rolnika i jego rodziny w ostatnim roku analizy kształtowało się na poziomie 1063 zł, tj. wysokości niższej od minimalnego wynagrodzenia miesięcznego, które na 2012 r. ustalone zostało na kwotę 1500 zł brutto¹¹.

¹⁰ 34 916 zł/rok, tj. 2910 zł/mc (<http://www.zus.pl/default.asp?p=1&id=1019>; data dostępu 24.11.2014).

¹¹ Podstawa prawna: Ustawa z dnia 10 października 2002 r. o minimalnym wynagrodzeniu za pracę (Dz. U. Nr 200, poz. 1679 ze zm.).

Należy pamiętać, że prowadzone analizy dotyczyły populacji podmiotów towarowych, o produkcji ukierunkowanej na rynek. Obok nich w polskim rolnictwie wciąż funkcjonuje liczniejsza grupa jednostek o wyraźnie mniejszym powiązaniu z rynkiem, mająca tym samym ograniczone możliwości generowania dochodów i uzyskująca znacznie niższe wynagrodzenie pracy własnej. Dlatego też należy się spodziewać, że wzrost liczby miejsc pracy poza rolnictwem będzie sprzyjał odchodzeniu właścicieli małych i średnich gospodarstw od działalności rolniczej. Stworzy to podstawę do intensyfikacji procesów koncentracji ziemi i produkcji w podmiotach o większym potencjale ekonomicznym.

Bibliografia

- Baum R., Śleszyński J. (2009), Nowe funkcje rolnictwa – dostarczanie dóbr publicznych. *Roczniki Naukowe SERiA*, t. XI, z. 2, s. 19–23.
- Bieniasz A., Gołaś Z., Parzonka M. (2010), Strategie płynności finansowej i ich efektywność w przemyśle. *Ekonomika i Organizacja Przedsiębiorstwa*, nr 4, s. 38–46.
- Czyżewski A., Stępień S. (2013), Ekonomiczno-społeczne uwarunkowania zmian paradygmatu rozwoju rolnictwa drobnotowarowego w świetle ewolucji Wspólnej Polityki Rolnej. *Problemy Drobnych Gospodarstw Rolnych – Problems of Small Agricultural Holdings*, nr 2, s. 25–39.
- Dzun W. (2013), Drobne gospodarstwa w rolnictwie polskim – próba definicji i charakterystyki. *Wieś i Rolnictwo*, nr 2(159), s. 9–27.
- FADN (2006), Wyniki standardowe uzyskane przez indywidualne gospodarstwa rolne uczestniczące w Polskim FADN w 2004 r. Część I. Wyniki standardowe. Warszawa, Polski FADN (www.fadn.pl, data dostępu 05.03.2011).
- Musiał W., Drygas M. (2013), Dylematy procesu delimitacji drobnych gospodarstw rolnych. *Wieś i Rolnictwo*, nr 2(159), s. 55–74.
- Perepeczko B. (2012), Drobne gospodarstwa rolne na wiejskich obszarach Natura 2000. *Problemy Drobnych Gospodarstw Rolnych – Problems of Small Agricultural Holdings*, nr 1, s. 115–128.
- Poczta W. (2003), *Rolnictwo polskie w przededniu integracji z Unią Europejską*. Poznań, Wydawnictwo Akademii Rolniczej w Poznaniu.
- Satoła Ł., Wojewodziec T. (2011), Wykorzystanie kategorii dochodu rezydualnego w poszukiwaniu renty gruntowej. *Roczniki Naukowe SERiA*, t. XIII, z. 8, s. 249–257.
- Sroka W., Dacko M. (2010), Ocena czynników rozwoju przodujących gospodarstw rolniczych z wykorzystaniem drzew regresyjnych typu C&RT. *Zagadnienia Ekonomiki Rolnej*, nr 2, s. 100–112.
- Wilkin J. (2009), Wielofunkcyjność rolnictwa – konceptualizacja i operacjonalizacja zjawiska. *Wieś i Rolnictwo*, nr 4(145), s. 9–28.
- Zegar J.S. (2012), *Współczesne wyzwania rolnictwa*. Warszawa, Wyd. Nauk. PWN.
- Ziętara W. (2012), Pozycja konkurencyjna polskich gospodarstw rolnych w procesie integracji i globalizacji. *Journal of Agribusiness and Rural Development*, nr 2(24), s. 297–308.

Zaakceptowano do druku – Accepted for print: 18.03.2015